

แนวทางพัฒนาคุณภาพชีวิตนักดนตรีอาชีพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
**Guidelines for improving the quality of life of musicians
in the Northeast Thailand**

อัครวัตร เชื่อมกลาง,
ณัฐดนัย ศรีโท และ ณัฐวุฒิ พฤกษ์ศรี
มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
**Akarawat Chaumklang,
Natdanai Srito and Natthawut Pruksasri**
RajbhatMahasarakham University, Thailand
Corresponding Author, E-mail : Akr.a@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง กระบวนการพัฒนาคุณภาพชีวิตนักดนตรีอาชีพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาแนวทางพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักดนตรีอาชีพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) กลุ่มเป้าหมายได้แก่นักดนตรีอาชีพ 256 ท่าน และผู้บริหารสถานประกอบการที่มีการจัดการแสดงดนตรีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยการคัดเลือกแบบเจาะจง จำนวน 9 ท่าน เครื่องมือที่ใช้วิจัยได้แก่แบบสัมภาษณ์ การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ใช้การวิเคราะห์ด้วยวิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis)

พบว่า แนวทางพัฒนาคุณภาพชีวิตนักดนตรี แบ่งเป็น 6 ประเด็นดังนี้ 1)ประเด็นเรื่องค่าตอบแทนที่เหมาะสมกับการทำงาน มีความเป็นธรรม 2)ประเด็นเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ ให้มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกำกับดูแลช่วยเหลือนักดนตรีไม่ให้ถูกเอาเปรียบ 3)ประเด็นเรื่องการทำงานให้มีค่าตอบแทนในวันลา 4)ประเด็นเรื่องสวัสดิการควรจัดตั้งองค์กรสวัสดิการนักดนตรีอาชีพอย่างเป็นรูปธรรม 5)ประเด็นเรื่องนโยบายรัฐบาลควรเอื้ออำนวยกับนักดนตรี หลังจากเหตุการณ์โควิด 19 ควรมีนโยบายที่สนับสนุนเป็นหลักประกันให้กับอาชีพนักดนตรี 6)ประเด็นอื่น ๆ ควรมีการจัดหางานดนตรีให้เป็นกิจจะลักษณะทั้งในและต่างประเทศ ในส่วนความเห็นของผู้บริหาร พยายามจัดสิ่งอำนวยความสะดวกและสวัสดิการแก่นักดนตรี ในด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสัมพันธภาพทางสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม พร้อมให้ความร่วมมือกับภาครัฐ ช่วยผลักดันอาชีพนักดนตรีให้เป็นอาชีพที่มีความมั่นคง และให้ผู้ที่ประกอบอาชีพนี้มีคุณภาพชีวิตที่ดีทั้งตนเองและครอบครัว

คำสำคัญ : แนวทาง; พัฒนา; คุณภาพชีวิต; นักดนตรี

* วันที่รับบทความ: 2 กันยายน 2565; วันที่แก้ไขบทความ 26 กันยายน 2565; วันที่รับบทความ: 2 ตุลาคม 2565

Received: September 2, 2022; Revised: September 26, 2022; Accepted: October 2, 2022

Abstracts

The purposes of the current study were to study the current situation of music personnel in Northeastern Thailand. The purposes of the current study were to study the current situation of music personnel in Northeastern Thailand and to introduce guidance for the development of the life quality of music personnel in northeastern Thailand. The study was conducted in a qualitative aspects of data collection. The samples were 256 musicians and 9 entrepreneurs selected by the purposive method across the region. The data were collected using a questionnaire. The qualitative data were analyzed by content analysis.

The results of the study were as follows. The data analysis indicates that the guidance for developing the life quality of music personnel in northeastern Thailand includes 1)Equal and standardized payment, 2)Relevant agencies to supervise musicians, 3)Compensation issues for days when unable to work and 4)welfare organization establishment. 5)In terms of government support, after covid – 19, 6)The government should provide career security for the musician and provide more domestic and international job opportunities. Moreover, the management of entertainment organizations should support musicians both physically and mentally. This would bring happiness to work. The most important thing to consider is the organization prevails if personnel survive. Entrepreneurs ready to cooperate with the government Supporting the musician as a stable career. As a result, those who engage in this occupation have a good quality of life for both themselves and their families.

Keywords: Guidelines; Improving; Quality of life; Musicians

บทนำ

ดนตรีเป็นสิ่งจรรโลงโลกให้มีสีสัน เต็มเต็มความสมบูรณ์ในชีวิตให้มนุษย์ชาติด้วยสุนทรีย์ะ การรังสรรค์ดนตรีจากแนวคิดของผู้ประพันธ์ถ่ายทอดอารมณ์จากบทเพลงสู่ผู้ฟัง โดยการบรรเลงของนักดนตรีที่จะแสดงออกทางดนตรีและรูปลักษณ์ให้ผู้ฟังได้รรถรสทั้งจากการรับชมและรับฟัง นักดนตรีหากมองโดยผิวเผินแล้ว อาจถูกมองว่าเป็นอาชีพที่สบาย เป็นอาชีพที่มีความสุขตลอดเวลา เพราะได้ทำในสิ่งที่ตนรัก รวมถึงเป็นที่ชอบพอของผู้อื่น แต่ในความเป็นจริงแล้ว นักดนตรีอาจไม่ได้มีชีวิตราบเรียบสวยหรูอย่างที่ใครหลายคนคิด

ในปัจจุบันถึงแม้ว่าอาชีพนักดนตรีที่จะสร้างรายได้อย่างรวดเร็วในอัตรา 500 -1,000 บาท ต่อชั่วโมง จนดูเหมือนว่า ได้เงินมาง่าย แต่ในทางกลับกัน ก็ไม่มีระบบประกันสุขภาพหรือกองทุน หรือมีปัจจัยภายนอกที่ทำให้การดำเนินชีวิตมีความมั่นคง ทำให้เมื่อประสบปัญหา เช่น น้ำท่วม เศรษฐกิจซบเซา ทำให้ร้านอาหารต่างปิดตัว ส่งผลกระทบต่อวงดนตรีและนักดนตรี นอกจากนี้รูปแบบการจ้างงานที่ไม่มีสัญญาตายตัวทำให้ถูกยกเลิกสัญญาได้ หากไม่มีความเป็นมืออาชีพหรือร้านประสบปัญหา (เฉลิมพล แป้นจันทร์, 2560 : ออนไลน์) แม้ว่าแหล่งประกอบอาชีพดนตรีในปัจจุบันจะมีมากขึ้น แต่อัตราการเพิ่มของจำนวนนักดนตรีนั้นสูงกว่า การแข่งขันในอาชีพจึงมีมาก การทำงานของนักดนตรีแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่เล่นแบ็คอัปกับกลุ่มที่เล่นวงโซร์ นักดนตรีรุ่นเก่ามักจะได้รับการว่าจ้างให้เล่นทุกวันและรับค่าจ้างเป็นรายเดือน นักดนตรีที่ถือเป็นผู้สำคัญที่จะนำการแสดงดนตรีให้มีสนุกสนาน

การแสดงดนตรีนั้น นอกจากทักษะฝีมือทางด้านดนตรีแล้ว รูปลักษณ์ภายนอกก็เป็นสิ่งสำคัญ เช่น นักร้องหากมีหน้าตาและบุคลิกที่ดี ย่อมดึงดูดให้มีผู้สนใจมาฟังดนตรีมากขึ้น นักดนตรีก็เช่นกัน นักดนตรีเมื่อก้าวเข้าสู่วัยสูงอายุ จะเริ่มมีอุปสรรคทั้งด้านร่างกาย สุขภาพ ความทันสมัย โดยเฉพาะแนวเพลงที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา รวมถึงกระแสแฟชั่น ทำให้อายุเป็นข้อจำกัดในการเป็นนักดนตรีอาชีพ หากพิจารณาถึงอัตราค่าจ้าง นักดนตรีรุ่นใหม่จะรับค่าจ้างที่น้อยกว่า นักดนตรีรุ่นเก่าทำให้นายจ้างอาจเลือกนักดนตรีที่อายุน้อย รูปลักษณ์บุคลิกภาพดีเข้ามาแทนที่นักดนตรีรุ่นเก่า ซ้ำยังจ้างด้วยราคาที่น้อยลงด้วย ดังนั้นนักดนตรีที่เล่นมานานควรมีการวางแผนเตรียมความพร้อมเข้าสู่วัยสูงอายุ เพราะหากมิได้เล่นดนตรีเหมือนเดิมแล้ว ก็จะไม่มียาได้ที่ใช้ในการดำรงชีวิต อีกทั้งไม่มีสวัสดิการในการช่วยเหลือหลังจากที่ไม่ได้เล่นดนตรีแล้ว

ในปี พ.ศ. 2509 มีการจัดตั้งสมาคมดนตรีแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เปิดรับสมัครสมาชิกที่เป็นทั้งนักดนตรี นักร้อง นักแต่งเพลง แบบทั้งมืออาชีพและมือสมัครเล่น ในปัจจุบันมีสมาชิกอยู่ในหลักพันคน และมีค่ายเพลงใหญ่เป็นสมาชิกด้วย ส่วนสิทธิประโยชน์ของสมาชิกรุ่นนั้น คือจะได้รับเงินช่วยเหลือในกรณีเจ็บป่วย ประสบอุบัติเหตุ และถึงแก่กรรม แต่ก็เป็นจำนวนเงินที่ค่อนข้างน้อยมาก นอกจากนี้ก็ยังมีกิจกรรมอื่น ๆ อย่างเช่น กิจกรรมจิตอาสา เล่นดนตรีการกุศล แข่งโบว์ลิงการกุศล และงานประกาศรางวัลพระพิฆเนศทองคำ เป็นต้น สมาคมดนตรีฯ นั้น ไม่ค่อยมีบทบาทในอุตสาหกรรมดนตรีสมัยใหม่ โดยเฉพาะดนตรีอิสระสักเท่าใด แคมสมาชิกรุ่นก่อนข้างเป็นในระดับผู้ใหญ่ มีอายุและสถานะค่อนข้างสูง ไม่มีคนรุ่นใหม่เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องเลย แต่ก็ได้พบว่านอกจากสมาคมดนตรีฯ แล้ว ก็มีชุมชนเกี่ยวกับนักดนตรีอื่น ๆ อยู่หลายกลุ่มทีเดียว เช่น สมาคม นักดนตรี นักร้อง นักแสดง เชียงใหม่ หรือ CMSAA (Chiang Mai Musician Singers Actors Association) ; สโมสรนักดนตรีอาชีพ (นกดุ๊ก); และ ชมรมนักดนตรีอาชีพแห่งประเทศไทย ฯลฯ แต่ส่วนใหญ่เหมือนจะยังไม่ได้มีบทบาทการดูแลบุคลากรในอุตสาหกรรมดนตรี เหมือนกับสหพันธ์นักดนตรีในต่างประเทศเท่าไรนัก การจัดตั้งสหภาพดนตรีก็ควรจะเป็นเหมือนกันสหภาพแรงงาน แต่เน้นไปที่นักดนตรีและบุคลากรในวงการดนตรี โดยมีจุดประสงค์ที่จะให้ความช่วยเหลือสมาชิกทั้งทางด้านการเงิน กฎหมาย และต่อรองกับองค์กรอื่น ๆ ไม่ว่าจะบริษัทที่คนเหล่านั้นทำงานอยู่ หรือกับหน่วยงานของรัฐบาล อาจมีลักษณะเป็นกองทุนที่สมาชิกทุกคนจะต้องจ่ายเข้าไป แล้วมีทีมงานบริหารกองทุนนั้นให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่สมาชิก ซึ่งอาจจะเป็นเงินอุดหนุนระหว่างที่ตกงาน เจ็บป่วย หรือเพื่อจุนเจือครอบครัวของสมาชิกในกรณีที่เสียชีวิต (ปิยะพงษ์ หมั่นประเสริฐดี, 2558 : ออนไลน์)

การดำเนินชีวิตของนักดนตรีจะใช้ชีวิตส่วนใหญ่ในตอนกลางคืนมากกว่าตอนกลางวัน จึงไม่ค่อยมีชีวิตครอบครัว ปัญหาที่เกิดในครอบครัวส่วนใหญ่เกิดจากเรื่องชู้สาวและความหึงหวง การใช้กิจกรรมในยามว่างนักดนตรีส่วนใหญ่จะนอนพักผ่อน แต่นักดนตรีรุ่นใหม่จะหาโอกาสไปท่องเที่ยวมากกว่านักดนตรีรุ่นเก่า การใช้จ่ายส่วนใหญ่จะหมดไปกับการซื้ออุปกรณ์ดนตรี มีพฤติกรรมบริโภคนิยม ฟังเพื่อฟังเพื่อขบความสะดวกสบาย ในส่วนของอาบายนุช นักดนตรีมีโอกาสติดสิ่งเสพติดสูง รวมถึงเรื่องของการพนันและเรื่องชู้สาว การวางแผนอนาคตและการใช้ชีวิตบั้นปลายของนักดนตรี คือเป็นครูสอนดนตรี เป็นเจ้าของโรงเรียนสอน

ดนตรี ทำห้องเช่าซ่อมดนตรี ลงทุนทำธุรกิจขนาดเล็ก ทำงานในภาคธุรกิจดนตรี และเป็นเจ้าของค่ายเพลง (ราเชนทร์ เหมือนชอบ, 2550 : 32) จะเห็นได้ว่านักดนตรีส่วนใหญ่เลือกที่จะวางแผนชีวิตที่ประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับดนตรีต่อไป แต่หากคำนึงถึงว่าหลังจากเลิกเล่นดนตรีแล้วจะมีทุนหรือรายได้จากที่ได้ในการเลี้ยงชีพ ดังนั้นนักดนตรีจึงต้องหาแนวทางในการสร้างรายได้เพื่อเก็บเงินไว้ใช้ในอนาคต โดยอาจจะหาอาชีพเสริมในระหว่างการเล่นดนตรีอยู่ หรือหาแหล่งสร้างรายได้อื่นๆ ด้วยการทำงานในต่างประเทศ

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า นักดนตรีอาชีพ คือ ผู้ที่ใช้ความรู้ความสามารถในการใช้ศาสตร์แห่งโสตศิลป์ ในด้านทฤษฎีและทักษะปฏิบัติ สรรค์สร้างความบันเทิงจรโลงสังคม เพื่อสร้างเป็นรายได้ในการดำรงชีพ ส่วนปัญหาและอุปสรรคของอาชีพดนตรี คือ อายุ, สุขภาพ และความผิดชอบของสมาชิกในวงดนตรี ปัญหาจากนายทุน การถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายทุน ปัญหาด้านคู่สาว การเปลี่ยนแปลงของสมาชิกในวง การแข่งขันในอาชีพ สภาพเศรษฐกิจและสถานการณ์ในบ้านเมือง ปัญหาจากนโยบายของรัฐบาล เป็นต้น การไม่มีสวัสดิการเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ หรือในยามเจ็บป่วย ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนเป็นผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตนักดนตรีอาชีพทั้งสิ้น ปัญหาเหล่านี้ถูกสะสมมาอย่างยาวนาน จากอดีตจนถึงปัจจุบัน

จากประเด็นข้างต้น ผู้วิจัยในฐานะที่เป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงในการผลิตบัณฑิตด้านดนตรี และเป็นผู้เกี่ยวข้องกับวงการดนตรีอาชีพในปัจจุบัน จึงศึกษาวิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตนักดนตรีอาชีพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตนักดนตรีอาชีพ และเป็นข้อมูลการพัฒนาเชิงนโยบายให้กับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน รวมถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตนักดนตรีอาชีพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง กระบวนการพัฒนาคุณภาพชีวิตนักดนตรีอาชีพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักดนตรีอาชีพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยมีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายในการวิจัยในครั้งนี้แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1. นักดนตรีอาชีพที่ประกอบอาชีพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (รวมถึงผู้ที่เคยประกอบอาชีพนักดนตรีก่อนช่วงโรคระบาด โควิด-19) โดยการคัดเลือกแบบเจาะจง 256 คน
2. ผู้บริหารสถานประกอบการที่มีการจัดการแสดงดนตรีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยการคัดเลือกแบบเจาะจง จำนวน 9 ท่าน โดยการคัดเลือกตัวแทนของกลุ่มจังหวัดทั้ง 5 กลุ่มในภาคอีสาน แบ่งเป็น กลุ่ม

ร้อยแก่นสารสินธุ์, กลุ่มนครชัยบุรีรินทร์, กลุ่มศรีโสธรเจริญราชธานี, กลุ่มหนองบึงกุเลยธานี และกลุ่มนครมุก
สกล

เครื่องมือในการวิจัย

ผู้วิจัยใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured interviews) หรือบางครั้งนิยมเรียกว่า
การสัมภาษณ์แบบชี้แนะ (Guided interview) โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเชิงลึก (In-depth Interview)
ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นข้อคำถามแบบปลายเปิด (Open-Ended) โดยเปิดช่องว่างให้ผู้ให้ข้อมูลหลักตอบได้อย่าง
อิสระ (ชาย โพธิ์สิตา, 2550 : 22) ทำให้ได้คำตอบที่ละเอียดจากผู้ให้ข้อมูล

การตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย

การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือในด้านความตรงเชิงเนื้อหาหรือ (item content validity) เป็นการ
ตรวจสอบความสอดคล้องของคำถามแต่ละข้อว่ามีความสอดคล้องกับจุดประสงค์ในการเก็บข้อมูลหรือไม่ โดย
การพิจารณาของผู้เชี่ยวชาญทั้ง 3 ท่าน จากนั้น จึงนำผลการตรวจสอบความสอดคล้องของผู้ทรงคุณวุฒิมา
คำนวณหาดัชนีความสอดคล้อง โดยใช้สูตรของ Rovinelli and Hambleton (อ้างถึงในพวงรัตน์ ทวีรัตน์,
2540 : 22) การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือจะใช้เกณฑ์ดัชนีความสอดคล้อง (IOC) ตั้งแต่ 0.5 ขึ้นไป

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การรวบรวมข้อมูลในระยะแรก ผู้วิจัยได้ทำการลงพื้นที่ไปเก็บข้อมูลต่าง ๆ ในภาคอีสาน แต่ด้วย
สถานการณ์โรคระบาดโควิด-19 ระบาดรุนแรง ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องเปลี่ยนการเก็บข้อมูลเป็นทางออนไลน์
ติดต่อกันคนตรีทางโซเชียลเน็ตเวิร์ค และส่งลิงก์ให้นักดนตรีได้กรอกแบบสอบถามทาง Google Form ส่วน
ผู้บริหารสถานประกอบการนั้น ได้ทำการติดต่อขอสัมภาษณ์ทางโทรศัพท์ และในระบบออนไลน์

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ สามารถวิเคราะห์ข้อมูลในรูปแบบการวิเคราะห์ข้อมูลเชิง
คุณภาพได้ 3 ขั้นตอน (Miles and Huberman, 1994 : 413-427) ดังนี้

การลดทอนข้อมูล (Data Reduction) ผู้วิจัยดำเนินการจัดระเบียบของข้อมูล หาข้อมูลใหม่จนได้ผล
สรุป โดยจัดข้อมูลให้มีความสอดคล้องและเชื่อมโยงกับข้อมูลตามกรอบแนวคิดที่ใช้ทำการศึกษาครั้งนี้ เพื่อให้
สามารถนำเสนอข้อมูลได้อย่างเป็นระบบ สามารถนำข้อมูลนี้ไปใช้งานได้ง่ายขึ้น

การแสดงผลข้อมูล (Data Display) ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการลดทอนข้อมูลมาจัดระเบียบและนำมา
เรียงลำดับตามเวลาที่เกิดขึ้นก่อนหลังให้เป็นหมวดหมู่ด้วยวิธีการพรรณนาเพื่อง่ายต่อการนำข้อมูลมาสรุปใน
ขั้นตอนต่อไป

การสร้างข้อสรุปและยืนยันผลสรุป (Conclusion and Verification) ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์
ข้อมูลจากการเก็บรวบรวมที่ได้นำมาทำการลดทอนข้อมูลและแสดงผลข้อมูลแล้ว เพื่อหาข้อสรุปหรือข้อค้นพบ
ที่ได้จากการศึกษา รวมถึงการเปรียบเทียบความแตกต่างและความสอดคล้องเพื่อให้ได้ประเด็นของการศึกษา

ผลการวิจัย

แนวทางพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักดนตรีอาชีพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากการวิเคราะห์ข้อมูล จากข้อเสนอแนะของนักดนตรีอาชีพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า จำแนกผลวิเคราะห์เป็น 6 ประเด็น และสรุปเนื้อหาได้ดังนี้

1. ประเด็นเรื่องค่าตอบแทนที่เหมาะสมกับการทำงาน ความเป็นธรรม ควรกำหนดให้มีเกณฑ์เป็นมาตรฐาน
2. ประเด็นเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ ให้มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องคอยกำกับดูแลช่วยเหลือนักดนตรีไม่ให้ถูกเอาเปรียบ หรือกลั่นแกล้ง
3. ประเด็นเรื่องการทำงาน ควรมีสวัสดิการได้โดยไม่ถูกหักเงิน
4. ประเด็นเรื่องสวัสดิการ ควรจัดตั้งองค์กรสวัสดิการนักดนตรีอาชีพอย่างเป็นรูปธรรม
5. ประเด็นเรื่องนโยบาย รัฐบาลไม่ควรเคร่งครัดกับคนที่ต้องประกอบอาชีพกลางคืนมากเกินไป การจำกัดเวลาเปิดปิด และจำกัดเวลาแสดงดนตรี ทำให้นักดนตรีมีเวลาในการประกอบอาชีพวันละไม่กี่ชั่วโมง โดยเฉลี่ยแล้วประมาณ 3 – 4 ชั่วโมงเท่านั้น มาตรการของรัฐบาล ที่ดูเหมือนจำกัดสิทธิของนักดนตรีทั้งในทางตรง และทางอ้อม รัฐบาลควรขึ้นทะเบียนนักดนตรีเพื่อเอื้อให้เกิดการจัดระเบียบทางอาชีพ ควรจัดให้นักดนตรีขึ้นทะเบียนทุกคนเข้าระบบประกันสังคมโดยตรง เพื่อความสะดวกในการจัดการหากมีสถานการณ์ที่ไม่ปกติ เช่น สถานการณ์โรคระบาด รัฐบาลจะได้ทำการดูแลช่วยเหลือได้อย่างรวดเร็ว ภายหลังจากเหตุการณ์โควิด-19 รัฐบาลควรมีนโยบายที่สนับสนุนและมีหลักประกันให้กับอาชีพนักดนตรีที่เป็นรูปธรรมอย่างเช่นอาชีพอื่น เพราะในตอนนี้นักดนตรียังคงเปรียบเสมือนแรงงานนอกระบบ ที่ไม่มีความชัดเจนว่าหากเกิดปัญหา จะไปร้องเรียนได้ที่ใด ใครหรือมีหน่วยงานไหนบ้างที่คอยสนับสนุนนักดนตรี กระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงแรงงาน หรือกระทรวงท่องเที่ยวและกีฬา รัฐบาลควรกำหนดให้มีความชัดเจน
6. ประเด็นอื่น ๆ ควรมีการจัดหางานดนตรีให้เป็นกิจจะลักษณะทั้งในและต่างประเทศ เหมือนกับอาชีพอื่น

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ มีดังนี้

ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์โดยการคัดเลือกตัวแทนของกลุ่มจังหวัดทั้ง 5 กลุ่มในภาคอีสาน ดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคล

ผู้ให้ข้อมูลทั้ง 9 ท่าน ไม่สะดวกที่จะให้เปิดเผยข้อมูลส่วนบุคคล เนื่องด้วยในช่วงที่ทำการเก็บข้อมูล เป็นช่วงที่มีการระบาดของโควิด 19 ทำให้สถานประกอบการต้องปิดทำการเป็นเวลานาน และไม่แน่ใจว่าจะกลับมาทำธุรกิจได้อีกครั้งหรือไม่ ดังนั้นผู้วิจัยจึงขอสรุปข้อมูลโดยรวมของผู้ให้ข้อมูล ดังนี้

ตำแหน่งของผู้บริหารทั้ง 9 ท่าน แบ่งเป็นเจ้าของกิจการ 3 ท่าน เป็นหุ้นส่วนมีหน้าที่ดูแลเรื่องดนตรี 1 ท่าน เป็นผู้จัดการ 4 ท่าน เป็นหัวหน้าฝ่ายดนตรี 1 ท่าน อายุตั้งแต่ 38 – 63 ปี

ตอนที่ 2 ผลการวิเคราะห์ความคิดเห็น จำแนกเป็นคุณภาพชีวิตด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสัมพันธ์ทางสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม ผลการสัมภาษณ์มีดังนี้

1. ด้านสุขภาพกายมีสุขภาพแข็งแรงดี เพราะนักดนตรีต้องทำงานทุกวันจึงต้องมีการรักษาสุขภาพของตนเองอยู่เสมอ บางส่วนอาจมีการพักผ่อนไม่เพียงพอ ดังปรากฏในบทสัมภาษณ์ ด้านล่าง

“คุณภาพชีวิตด้านร่างกายของนักดนตรี ทุกคนมีสุขภาพแข็งแรงดี แต่ก็สังเกตเห็นนักดนตรีบางคนที่ไม่ยอมแสดงดนตรีเสร็จแล้วไม่ยอมกลับไปพักผ่อน มีทั้งช่วยงานที่ร้าน และมีที่นั่งตี้มหรือไปเที่ยวต่อ ซึ่งในบางกรณีได้มีการพักผ่อนด้วยความหวังดี แต่นักดนตรีจะทำหรือไม่คงไม่สามารถบังคับ ปล่อยให้เป็นการรับผิดชอบของตัวนักดนตรีเอง ส่วนที่มีปัญหาเรื่องสุขภาพแล้วต้องลาบ่อย ๆ จะให้ไปรักษาตัวให้หายก่อนแล้วค่อยกลับมาทำหน้าที่ ในกรณีนี้ก็จะไม่ได้เงินในวันที่ไม่มาแสดง”

2. ด้านจิตใจ นักดนตรีส่วนใหญ่มีสุขภาพจิตดีมีความสุขในการทำงานที่ตนรัก มีการให้เกียรติกันในเวลาปฏิบัติงาน มีการให้คำปรึกษาและให้กำลังใจเมื่อเกิดปัญหา ดังปรากฏในบทสัมภาษณ์ ด้านล่าง

“จะให้เกียรตินักดนตรีในฐานะที่ร่วมงานกัน หากมีเรื่องหรือปัญหาจะให้คำปรึกษา เอาใจเขามาใส่ใจเรา ส่วนเรื่องบางเรื่องก็จะไม่เข้าไปยุ่ง แต่จะคอยให้กำลังใจ ส่วนใหญ่ช่วงที่นักดนตรีมีความสุขก็ไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยว แต่เวลามีปัญหาจะช่วยเหลือเท่าที่จะช่วยได้”

3. ด้านสัมพันธ์ภาพ การทำงานร่วมกันของนักดนตรีเป็นไปด้วยความเรียบร้อย ด้วยเหตุที่ต้องเล่นดนตรีร่วมกันทุกวัน ทำให้เกิดความสนิทสนม รักใคร่กลมเกลียวกันในการทำงาน ดังปรากฏในบทสัมภาษณ์ ด้านล่าง

“อยู่กันแบบครอบครัวแบบญาติพี่น้อง อาจจะมีเรื่องไม่เข้าใจกันบ้าง แต่ก็จะมีการพูดคุยกัน คนหลายคนอยู่ร่วมกันจะให้พอใจกันทุกคนคงเป็นไปได้ เท่าที่ผ่านมาก็อาจมีที่ไม่เข้าใจกันบ้าง แต่ก็พยายามทำความเข้าใจ ไม่ให้นักดนตรีรู้สึกลำบากใจ เพราะเขามีหน้าที่สร้างความบันเทิง หากมีอะไรบกพร่องอาจจะทำให้ไม่บันเทิงจนเสียงาน”

4. ด้านสิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมรอบตัวของนักดนตรีอาจมีปัญหาในเรื่องสมดุลในการใช้ชีวิตส่วนตัวกับครอบครัว เนื่องด้วยนักดนตรีจะต้องทำงานในช่วงกลางคืน ทำให้เวลาไม่สอดคล้องกับการใช้ชีวิตครอบครัว อีกทั้งสภาพแวดล้อมในที่ทำงานที่มีการตี้มแอลกอฮอล์ การสูบบุหรี่ หรือแม้กระทั่งเรื่องทางเพศ อาจทำให้เกิดปัญหาในการดำรงชีวิต ดังปรากฏในบทสัมภาษณ์ ด้านล่าง

“พยายามให้นักดนตรีมีความรู้สึก โดยไม่ว่าเขาจะเจอสิ่งแวดล้อมแบบไหนมากก็ตามทั้งในเรื่องส่วนตัวหรือครอบครัว แต่เมื่อมาทำงานนักดนตรีต้องมีความเป็นมืออาชีพ พวกเขาต้องสร้างสิ่งแวดล้อม และสร้าง

บรรยากาศให้ร้าน บางครั้งก็รู้สึกถึงอารมณ์ของนักดนตรี จากการสร้างบรรยากาศในการทำการแสดงของเขา การตีมีสุมรา การสูบบุหรี่ และการชู้สาวเป็นเรื่องที่คอยตักเตือนนักดนตรีอยู่เสมอ”

ตอนที่ 3 ผลวิเคราะห์แนวทางการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของนักดนตรีอาชีพ

1. ด้านร่างกาย มีการจัดกิจกรรมด้านกีฬา เพื่อสุขภาพและสร้างความสัมพันธ์ในร้าน สนับสนุนให้มีการตรวจสุขภาพ และอาจมีการประกันสุขภาพเพื่อเพิ่มเป็นสวัสดิการให้กับนักดนตรี
2. ด้านจิตใจ อาจมีการพิจารณาเรื่องค่าตอบแทนเพิ่ม เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจในการทำงาน อาจมีการเก็บสะสมเงินไว้เป็นกองทุนฉุกเฉินให้สำหรับคนที่มีความจำเป็นต้องใช้เงิน
3. ด้านสัมพันธภาพ ส่งเสริมให้อยู่กันแบบครอบครัว ช่วยเหลือและดูแลซึ่งกันและกัน อาจจะมีการจัดกิจกรรมสานความสัมพันธ์กันในหน่วยงาน
4. ด้านสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมให้มีมนักดนตรี มีมุมกิจกรรม มีมุมให้คำปรึกษา และมีการจัดการสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดี เพื่อให้ให้นักดนตรีมีความพร้อมสร้างความบันเทิงให้ทุกคนต่อไป

สรุป

แนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตนักดนตรีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ควรมีการศึกษาในประเด็นเรื่องค่าตอบแทนที่เหมาะสมกับการทำงาน มีความเป็นธรรม ควรกำหนดให้มีเกณฑ์เป็นมาตรฐาน ประเด็นเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ ให้มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องคอยกำกับดูแลช่วยเหลือนักดนตรีไม่ให้ถูกเอาเปรียบ หรือกลั่นแกล้ง ประเด็นเรื่องการทำงานควรมีสวัสดิการได้โดยไม่ถูกหักเงิน ประเด็นเรื่องสวัสดิการควรจัดตั้งองค์กรสวัสดิการนักดนตรีอาชีพอย่างเป็นรูปธรรม ประเด็นเรื่องนโยบายรัฐบาลให้เอื้ออำนวยกับนักดนตรีอาชีพ การจำกัดเวลาเปิดปิด และจำกัดเวลาแสดงดนตรี ทำให้นักดนตรีมีเวลาในการประกอบอาชีพวันละไม่กี่ชั่วโมง โดยเฉลี่ยแล้วประมาณ 3 – 4 ชั่วโมงเท่านั้น และมาตรการของรัฐหลายอย่าง ที่ดูเหมือนจำกัดสิทธิของนักดนตรีทั้งในทางตรงและทางอ้อม รัฐบาลควรขึ้นทะเบียนนักดนตรีเพื่อเอื้อให้เกิดการจัดระเบียบ และให้นักดนตรีที่ขึ้นทะเบียนทุกคนเข้าระบบประกันสังคมโดยตรง และหากมีสถานการณ์ที่ไม่ปกติ เช่น สถานการณ์โรคระบาด รัฐบาลจะได้ทำดูแลช่วยเหลือได้อย่างรวดเร็ว หลังจากเหตุการณ์โควิด 19 รัฐบาลควรมีนโยบายที่สนับสนุน และมีหลักประกันให้กับอาชีพนักดนตรี ประเด็นอื่น ๆ ควรมีการจัดหางานดนตรีให้เป็นกิจจะลักษณะทั้งในและต่างประเทศ ให้เหมือนกับอาชีพอื่น ส่วนผู้บริหาร พยายามจัดสิ่งอำนวยความสะดวกและสวัสดิการแก่นักดนตรี ยินดีสนับสนุนส่งเสริมนักดนตรีทุกด้าน ทั้งด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสัมพันธภาพทางสังคม ด้านสิ่งแวดล้อม อันจะทำให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขทุกฝ่าย แต่ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงบริบทของร้านด้วย รวมถึงการสนับสนุนจากทุกฝ่ายทั้งภาครัฐและเอกชน ช่วยผลักดันอาชีพนักดนตรีให้เป็นอาชีพที่มีความมั่นคง และให้ผู้ที่ประกอบอาชีพนี้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ทั้งตนเองและครอบครัว

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตนักดนตรีอาชีพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตนักดนตรีอาชีพ และเป็นข้อมูลการพัฒนาเชิงนโยบายให้กับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน รวมถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป

คุณภาพชีวิตของนักดนตรีอาชีพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากความคิดเห็นของผู้ประกอบการ
จำแนกออกเป็น 4 ด้าน พบว่า ด้านสุขภาพกายมีสุขภาพแข็งแรงดี เพราะนักดนตรีต้องทำงานทุกวันจึงต้องมีการรักษาสุขภาพของตนเองอยู่เสมอ ด้านจิตใจนักดนตรีส่วนใหญ่มีความสุขจิตดีมีความสุขในการทำงานที่ตนรัก ด้านความสัมพันธ์ทางสังคมการทำงานร่วมกันของนักดนตรีเป็นไปด้วยความเรียบร้อย ด้วยเหตุที่ต้องเล่นดนตรีร่วมกันทุกวัน ทำให้เกิดความสนิทสนม รักใคร่กลมเกลียวกันในการทำงาน และด้านสิ่งแวดล้อมรอบตัวของนักดนตรีอาจมีปัญหาในเรื่องสมดุลในการใช้ชีวิตส่วนตัวกับครอบครัว เนื่องจากนักดนตรีจะต้องทำงานในช่วงกลางคืน ทำให้เวลาไม่สอดคล้องกับการใช้ชีวิตครอบครัว อีกทั้งสภาพแวดล้อมในที่ทำงานที่มีการดื่มแอลกอฮอล์ การสูบบุหรี่ หรือแม้กระทั่งเรื่องทางเพศ อาจทำให้เกิดปัญหาในการดำรงชีวิต ในภาพรวมคุณภาพชีวิตของนักดนตรีจากความคิดเห็นของผู้ประกอบ อยู่ในระดับดี เนื่องจากมีค่าตอบแทนที่สูงเมื่อเทียบกับเวลาปฏิบัติงาน การส่งเสริมคุณภาพชีวิตของนักดนตรี ด้านร่างกาย มีการจัดกิจกรรมด้านกีฬา เพื่อสุขภาพและสร้างความสัมพันธ์ในร้าน การสนับสนุนให้มีการตรวจสุขภาพ และอาจมีการประกันสุขภาพเพื่อเพิ่มเป็นสวัสดิการให้กับนักดนตรี ด้านจิตใจอาจมีการพิจารณาเรื่องค่าตอบแทนเพิ่ม หรืออาจมีกองทุนฉุกเฉินให้สำหรับคนที่มีความจำเป็นต้องใช้เงิน ด้านสัมพันธ์ภาพ ส่งเสริมให้อยู่กันแบบครอบครัว ช่วยเหลือและดูแลซึ่งกันและกัน อาจมีการจัดกิจกรรมสานความสัมพันธ์ในหน่วยงาน และด้านสิ่งแวดล้อมส่งเสริมให้มีมุมนักดนตรี มีมุมกิจกรรม และมีการจัดการสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดี เพื่อให้ให้นักดนตรีมีความพร้อมสร้างความบันเทิงให้ทุกคนต่อไป สอดคล้องกับอนรรฆ อิศเฮาะ (2562 : 43) ได้ศึกษาคุณภาพชีวิตของประชาชนในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลสะกอม อำเภอเทพา จังหวัดสงขลา พบว่า คุณภาพชีวิตด้านสิ่งแวดล้อม มีค่าเฉลี่ยสูงสุด รองลงมาคือ คุณภาพชีวิตด้านจิตใจ ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม และคุณภาพชีวิตด้านร่างกาย ตามลำดับ ผลการเปรียบเทียบคุณภาพชีวิตของประชาชนในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลสะกอม พบว่า ประชาชนที่มีสถานภาพสมรส ระดับการศึกษา และรายได้ต่อเดือน แตกต่างกัน มีคุณภาพชีวิตแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ในขณะที่ประชาชนที่มี เพศ อายุ และจำนวนสมาชิกในครอบครัวแตกต่างกัน มีคุณภาพชีวิตไม่แตกต่างกัน ข้อเสนอแนะการวิจัยมีดังนี้ ด้านร่างกาย ควรส่งเสริมนโยบายเพิ่มลานกีฬา จัดหาเครื่องออกกำลังกายให้บริการประชาชน รวมถึงการร่วมมือกับหน่วยงานสาธารณสุขในพื้นที่ด้านจิตใจ ควรจัดให้มีจุดบริการให้คำปรึกษา เพิ่มช่องทางการจัดตั้งกลุ่มและการแสดงออกของกลุ่มต่างๆ ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม

ควรจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมความสัมพันธ์ในครอบครัวหรืออาจสร้างกิจกรรมอื่น เพื่อให้ประชาชนลดความคิดในเรื่องเพศแล้วหันมาสนใจในเรื่องของส่วนรวม และด้านสิ่งแวดล้อม ควรส่งเสริมนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการกระตุ้นเศรษฐกิจหรือเพิ่มรายได้ให้กับประชาชนในภาพรวม

คุณภาพชีวิตของนักดนตรีอาชีพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากความคิดเห็นของนักดนตรี พบว่านักดนตรียังมีความมั่นใจในการประกอบอาชีพ และหากจะพิจารณาจากความต้องการของนักดนตรีในด้านของความก้าวหน้าและความมั่นคง นักดนตรีอาชีพมีความต้องการในการเสนอให้รัฐบาลควรมีนโยบายที่สนับสนุนและมีหลักประกันให้กับอาชีพนักดนตรี การขึ้นทะเบียนนักดนตรีเพื่อเอื้อให้เกิดการจัดระเบียบ และให้นักดนตรีที่ขึ้นทะเบียนทุกคนเข้าระบบประกันสังคมโดยตรง และหากมีสถานการณ์ที่ไม่ปกติ เช่น สถานการณ์โรคระบาด รัฐบาลจะได้ทำดูแลช่วยเหลือได้อย่างรวดเร็ว เพราะมีบทเรียนจากเหตุการณ์วิกฤตโควิด-19 ทำให้นักดนตรีไม่สามารถประกอบอาชีพได้ เป็นผลให้ขาดรายได้ในการดำรงชีพ ทั้งตัวของนักดนตรีและครอบครัว เหตุการณ์นี้จึงเป็นบทเรียนสำคัญที่สะท้อนถึงปัญหาของอาชีพนักดนตรี อีกทั้งนักดนตรีอาชีพเป็นอาชีพที่ไม่มีสวัสดิการใด ๆ หลังจากเลิกเล่นดนตรีแล้ว จึงจำเป็นต้องหามาตรการเป็นแนวทางในการดำรงชีพ ทำให้นักดนตรีทั้งหมดได้รับผลกระทบอย่างมาก เพราะฉะนั้นเมื่อผ่านพ้นวิกฤตการณ์นี้ไป นักดนตรีควรช่วยกันเสนอมาตรการเพื่ออาชีพของตนเอง และต้องเตรียมพร้อมในการฝึกซ้อมเพื่อเตรียมตัวในการแสดงดนตรีทั้งที่เดิมหรืออาจต้องหางานที่ใหม่ สอดคล้องกับธิดาพร สันติ (2564 : 289) ศึกษาผลกระทบและการปรับตัวในภาวะการแพร่ระบาดของโควิด 19 ในกลุ่มอาชีพนักดนตรี พบว่า 1) การจ้างงานของนักดนตรีในปัจจุบันจะเป็นการจ้างงานเป็นรูปแบบ การผ่านนายจ้างโดยตรง และการแนะนำซึ่งกันและกัน โดยการทำงานของนักดนตรีกลางคืน ก่อนเกิดโควิด 19 ส่วนมากจะเป็นการทำงานในสถานที่สังสรรค์ในยามค่ำคืน และความเป็นอยู่ของนักดนตรีนั้น จะเริ่มการทำงานเป็นช่วงเวลากลางคืน และใช้เวลากลางวันเป็นการพักผ่อน 2) นักดนตรีได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของโควิด 19 ในด้านการทำงาน การดำรงชีวิต ความเป็นอยู่โดยเฉพาะภาระค่าใช้จ่าย และต้องปรับตัวในวิถีชีวิตแบบใหม่ ซึ่งผลกระทบ ด้านรายได้ที่ลดลงเป็นประเด็นหลัก จากการปิดสถานบันเทิงหรือปิดกิจการในสถานที่ที่นักดนตรี ไปทำงาน 3) มีรูปแบบการจัดงานดนตรีเปลี่ยนไป ทำให้นักดนตรีถูกลดงานหรือเลิกจ้าง และ 4) การว่างงานของนักดนตรีทำให้ขาดรายได้หรือรายได้ไม่เพียงพอในการดำรงชีวิต ต้องหางานเพิ่ม หรือสร้างอาชีพเสริมอื่น เรียกว่าอาชีพที่สอง เช่น อาชีพขนส่งอาหารเดลิเวอรี่ ครูสอนดนตรี ผู้ช่วยผู้จัดการร้านอาหาร และเกิดการเปลี่ยนเวลาการทำงานจากกลางคืนเป็นกลางวัน เป็นการทำงานที่บ้าน (Work From Home) เช่น การทำงานลงเสียงดนตรี และโฆษณา การแต่งเพลง การแสดงดนตรีผ่านทางสื่อออนไลน์

ดังนั้น การศึกษาแนวทางในการพัฒนาชีวิตนักดนตรีอาชีพในภาคอีสาน คือการสร้างความมั่นคงในวิชาชีพดนตรี การดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพ การสร้างความสมดุลระหว่างงานกับชีวิตส่วนตัวและครอบครัว ยังมีประเด็นอื่น ๆ ที่นักดนตรีในภาคอีสานได้สะท้อนจนเป็นข้อเสนอแนะจากความต้องการ เช่น การหารายได้เสริม การหาอาชีพเสริม และความต้องการประกอบอาชีพในต่างประเทศ เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

การนำผลวิจัยไปใช้ ควรศึกษาข้อมูลจากงานวิจัยนี้ ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิต นำเสนอเป็นนโยบายในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตนักดนตรีอาชีพให้มีความมั่นคงต่อไป

การทำวิจัยในครั้งต่อไป ควรศึกษาแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตนักดนตรีหลังจากผ่านวิกฤตโรคระบาดโควิด-19 และควรศึกษาแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตนักดนตรีในพื้นที่อื่น ๆ

เอกสารอ้างอิง

- เฉลิมพล แป้นจันทร์. (2559). ภาษา-ครู-ยาเสพติด-โอกาส-วัฒนธรรม” อุปสรรคบนเส้นทางการศึกษาของนักเรียน 3 จังหวัดใต้. *ออนไลน์*. สืบค้นเมื่อ 19 กรกฎาคม 2562. แหล่งที่มา: <http://news.thaipbs.or.th/content/254297>.
- ชาย โพธิ์สิตา. (2550). *ศาสตร์ และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- ธิดาพร สันดี. (2564). ผลกระทบ และการปรับตัวในสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด 19 ในกลุ่มอาชีพนักดนตรี. *วารสารจันทร์เกษมสาร มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม*. 27 (2), 298.
- ปิยะพงษ์ หมั่นประเสริฐดี. (2558). สหภาพดนตรี: มาทำความรู้จักกับสหภาพของวงการดนตรีก่อน ตอนที่ 1. *ออนไลน์*. สืบค้นเมื่อ 19 กรกฎาคม 2562. แหล่งที่มา: <https://www.fungjaizine.com/article/guru/musicunion1>
- พวงรัตน์ ทวีรัตน์. (2540). *วิธีการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์*. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร: สำนักทดสอบทางการศึกษาและจิตวิทยา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.
- ราเชนทร์ เหมือนชอบ. (2550). *นักดนตรี : ชีวิตบนวิถีการพัฒนา*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาการวิจัยและพัฒนาเมือง. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม.
- อนรรฆ อีสเฮาะ. (2562). *คุณภาพชีวิตของประชาชนในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลสะกอม อำเภอเทพา จังหวัดสงขลา*. สารนิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- Huberman, A. M., & Mile, M. B. (1994). *Data management and analysis methods*. In N.K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.). *Handbook of Qualitative Research* (413-427). Thousand Oaks, CA: Sage.